

СОЛИҚ МАЪМУРИЯТЧИЛИГИНИ КУЧАЙТИРИШ ОРҚАЛИ НОРАСМИЙ ИҚТИСОДИЁТНИ БАРТАРАФ ЭТИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ

 https://doi.org/10.55439/ECED/vol24_iss6/a24

Алимардонов Гайратжон Нуралиевич
Тошкент давлат иқтисодиёт университети
ҳузуридаги “Ўзбекистон иқтисодиётини
ривожлантиришнинг илмий асослари ва муаммолари”
илмий-тадқиқот маркази мустақил изланувчиси

Аннотация. Ушбу кенг қамровли таҳлил Ўзбекистонда норасмий иқтисодиётни қисқартиришнинг стратегик ёндашуви сифатида солиқ маъмуриятчилигини кучайтириш билан боғлиқ илмий тамойиллар ва истиқболларни ўрганади. Норасмий иқтисодий фаолиятнинг кўп қиррали хусусиятини эътироф этади ва солиқ маъмуриятчилигини кучайтиришнинг расмийлаштириш ҳаракатларига потенциал таъсирини баҳолайди. Шунингдек, Ўзбекистонда норасмий иқтисодиётни қисқартириш бўйича муваффақият таҳлилда аниқланган имкониятлар ва муаммоларни ҳисобга олган ҳолда интеграциялашган стратегияга боғлиқлиги аниқланди.

Калит сўзлар: норасмий иқтисодиёт, солиққа тортиш, солиқ тўлашдан бўйин товлаш, ижтимоий ҳимоя, давлат даромадлари, барқарор ўсиш, тенгсизлик, тадбиркорлик, солиқ маъмуриятчилиги.

ПЕРСПЕКТИВЫ ЛИКВИДАЦИИ НЕФОРМАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ ПУТЕМ УСИЛЕНИЯ НАЛОГОВОГО АДМИНИСТРИРОВАНИЯ

Алимардонов Гайратжон Нуралиевич
Независимый исследователь исследовательского
центра «Научные основы и проблемы развития
экономики Узбекистана» при Ташкентском
государственном экономическом университете

Аннотация. В этом комплексном анализе рассматриваются научные принципы и перспективы, связанные с усилением налогового администрирования как стратегическим подходом к сокращению неформальной экономики в Узбекистане. Признает многогранный характер неформальной экономической деятельности и оценивает потенциальное влияние усиления налогового администрирования на усилия по формализации. Также было определено, что успех в сокращении неформальной экономики в Узбекистане зависит от комплексной стратегии с учетом возможностей и проблем, выявленных в ходе анализа.

Ключевые слова: неформальная экономика, налогообложение, уклонение от уплаты налогов, социальная защита, государственные доходы, устойчивый рост, неравенство, предпринимательство, налоговое администрирование.

PROSPECTS FOR ELIMINATING THE INFORMAL ECONOMY BY STRENGTHENING TAX ADMINISTRATION

Alimardonov Gayratjon Nuralievich
Independent researcher of the research center
"Scientific bases and problems of the development
of the economy of Uzbekistan" under the
Tashkent State University of Economics

Abstract. This comprehensive analysis examines the scientific principles and perspectives related to strengthening tax administration as a strategic approach to reducing the informal economy in Uzbekistan. Recognizes the multifaceted nature of informal economic activity and assesses the potential impact of strengthening tax administration on formalization efforts. It was also determined that success in reducing the informal economy in Uzbekistan depends on an integrated strategy, taking into account the opportunities and problems identified in the analysis.

Key words: informal economy, taxation, tax evasion, social protection, public revenue, sustainable growth, inequality, entrepreneurship, tax administration.

Кириш. Иқтисодиётлар ўсиш ва барқарорликка интилаётган бир пайтда, норасмий секторнинг назоратсиз кенгайиши кўп қиррали муаммоларни келтириб чиқаради. Бирламчи ташвишлардан бири солиқ тўлашдан бўйин товлаш, давлат ғазнасини ижтимоий хизматлар, инфратузилмани ривожлантириш ва қашшоқликни бартараф этиш дастурлари учун зарур бўлган маблағлардан маҳрум қилиш натижасида давлат даромадларининг камайишидир.

Норасмий иқтисод келтириб чиқарадиган қийинчиликларни тан олишига қарамай, унинг кенгайишини чеклашга уринишлар кўпинча муваффақиятсизликка учрайди. Солиқ маъмуриятчилигининг амалдаги тизимларининг норасмий иқтисодий фаолиятни самарали ҳал этиш ва расмий секторга интеграциялаш учун етарли эмаслиги муҳим масала бўлиб қолмоқда. Ушбу номутаносиблик нафақат солиқ тўлашдан бўйин товлаш даврини давом эттиради, балки ҳукуматнинг иқтисодиётда адолатли амалиётларни тартибга солиш, мониторинг қилиш ва таъминлаш имкониятларини чеклайди.

Дарҳақиқат, Ўзбекистон тараққиётига тўсқинлик қилаётган доимий муаммо норасмий иқтисодиётнинг кенг тарқалиши ва кенгайиши ҳисобланади. Рўйхатдан ўтмаган тадбиркорлик субъектлари, рўйхатга олинмаган операциялар ва кам ҳисобот берилган даромадлар билан тавсифланган норасмий сектор Ўзбекистоннинг иқтисодий барқарорлиги ва адолатли ривожланишига жиддий тўсиқлар келтириб чиқаради.

Турли иқтисодий ислохотларга қарамай, Ўзбекистонда норасмий иқтисодиёт сақланиб қолди. Амалдаги солиқ маъмурияти тизими норасмий иқтисодий фаолиятни расмий секторга самарали интеграциялашда ноадекватликка дуч келмоқда, бу эса давлат даромадларининг қисқаришига, адолатсиз рақобатга ва иқтисодий ривожланишга тўсқинлик қилмоқда.

Ўзбекистоннинг иқтисодий салоҳиятига норасмий иқтисодиётнинг даромадлар, адолатли рақобат ва умумий иқтисодий бошқарувга салбий таъсири тўсқинлик қилмоқда. Солиқ маъмуриятчилигини кучайтириш ушбу муаммони ҳал қилишнинг стратегик йўли сифатида намоён бўлади. Ушбу тадқиқот солиқ идоралари ходимлари ва олимлар учун муҳим аҳамиятга эга, чунки у Ўзбекистоннинг ўзига хос ижтимоий-иқтисодий шароитига мослаштирилган самарали стратегиялар ҳақида амалий тушунчалар беришга қаратилган. Потен-

циал имтиёзлар орасида давлат даромадларининг кўпайиши, бизнес муҳитининг яхшиланиши ва ривожланган ижтимоий хизматлар киради.

Адабиётлар шарҳи. Норасмий иқтисодиёт таърифи бўйича тушунмовчиликларнинг муҳим манбаи турли фанлар олимлари ўртасида тадқиқот мақсадларининг фарқланишидан иборат. Масалан, норасмий иқтисодиётнинг «иқтисодий» тушунчаси (ёки унинг синонимлари, масалан, соя, норасмий, яширин, қора, яширин иқтисодиёт) статистиклар томонидан миллий бухгалтерия ҳисобида қўлланиладиган норасмийлик тушунчасидан бошқача маънога эга (масалан, норасмий).

Ханс Сингер норасмий секторни жиrafaга қиёслади, чунки уни одатий стандартлар билан аниқлаш қийин, лекин уларга дуч келганингизда таниб олиш осон. Б.Лаутиер Сингерга жиrafa метафораси етарли эмаслигини айтиб, жавоб берди [1]. Норасмий сектор “бир шохли”, чунки адабиётда таърифлар кўп, лекин сиз ҳеч қачон учрашиш имконига эга бўлмайсиз, чунки у мавжуд эмас [2]. Норасмий сектор учун энг яхши фаунавий метафора бўйича ушбу келишмовчилик бизга норасмийликнинг таърифи бўйича баҳс-мунозаралар қанчалик қийинлиги ҳақида фикр беради.

ХМТ маълумотларига кўра, иқтисодчилар ва статистиклар томонидан кўзда тутилган турли хил илмий мақсадлар норасмий иқтисодиётнинг умумий таъриф доираси учун муаммонинг манбаи ҳисобланади. Статистиклар ҳодисани ўлчашни муаммосиз қиладиган таърифга мухтож, бошқа томондан, иқтисодчилар норасмийликнинг сабаблари ва оқибатларини таҳлил қилиш ва самарали сиёсат натижаларини таъминлаш учун мос таърифни излайди [3].

Иқтисодий адабиётларда норасмий иқтисодиёт таърифи, кўпинча, солиқ тўлашдан бўйин товлашни ўз ичига олади. Масалан, Ф.Шнайдер норасмий иқтисодиётга шундай таъриф беради: “...даромад, қўшилган қиймат ёки бошқа солиқларни тўламаслик учун давлат органларидан атайлаб яшириладиган бозорга асосланган барча қонуний товарлар ва хизматлар ишлаб чиқаришни ўз ичига олади [...], ижтимоий суғурта бадалларини тўлашдан қочиш, энг кам иш ҳақи, максимал иш вақти, хавфсизлик стандартлари ва бошқалар каби меҳнат бозорининг айрим қонуний меъёрларига риоя қилмаслик ва статистик сўровномаларни тўлдириш ёки бошқа маъмурий тартиб-қоидаларга риоя қилмаслик, маъмурий шакллар” [4].

Охирги номувофикликда шуни таъкидлаш керакки, Шнайдернинг «иқтисодий» таърифи ва Делл Аннос норасмий иқтисодиётнинг “кузатилмаган иқтисодиёт тушунчасига асосланган” таърифи ўртасидаги фарқ бу ҳодисанинг ҳар хил ишлаб чиқариш хусусиятига боғлиқ. “Солиқ тўловларини бузмаслик” (яъни одамлар ёки компаниялар томонидан тўланадиган солиқни камайтириш учун қўлланиладиган ноқонуний ва қонуний усуллар) бўлиши мумкин. Миллий ҳисоблар тизимларига кўра, солиқ тўлашдан бўйин товлаш фақат “солиқ бўшлиғини” (яъни назарий жиҳатдан ундириладиган солиқнинг умумий суммаси ва ҳақиқатда ундирилган солиқ ўртасидаги фарқ) ҳосил қилса, кузатилмаган иқтисодиётдан чиқариб ташланади. Аксинча, агар солиққа риоя қилмаслик хатти-ҳаракатлари даромадлар ёки ишлаб чиқаришни кам ҳисобот беришдан иборат бўлса, бу ҳолда қўшилган қиймат ёки ушбу фаолият турларини ишлаб чиқариш миллий ҳисоблар ишлаб чиқариш чегарасида бўлгани учун кузатилмаган иқтисодиётга киритилади [5].

М.Чен ва Ф.Карренинг таъкидлашича, норасмийлик тушунчаси кўплаб олимлар томонидан “жуда лойқа ва расмий-норасмий дихотомия, иккилик” сифатида танқид қилинган бўлса-да, уни таърифлашдан воз кечиш мумкин эмас [6].

Харрисс-Уайт таъкидлаганидек, норасмий иқтисодиёт таркибига нима бўлиши керак ва нима киритилмаслиги кераклигининг аниқ тавсифи ижобий, меъёрий ва ўлчов мақсадлари учун муҳим бўлиб қолмоқда [7].

Норасмий иқтисодиёт мураккаб ҳодиса бўлиб, унда детерминантлар ва оқибатлар жалб қилинган бирликларнинг хусусиятлари, макроиқтисодий ва институционал омилларга боғлиқ. Норасмий иқтисодиётнинг кўп қиррали табиати адабиётда ривожланаётган ва ривожланган мамлакатлар учун мос келадиган норасмийликнинг кенг қамровли назарияси йўқлигини тушунтиради. Дарҳақиқат, норасмийликнинг пайдо бўлишини ривожланаётган мамлакатда омон қолиш стратегияси сифатида тушунтирадиган назарий нуқтаи назар ривожланган мамлакатларда норасмий иқтисодиётнинг кенг тарқалган табиатини тушунишга яроқсиз бўлиши мумкин [8]. Шу сабабли, олимлар ўртасида тушунмовчиликларга йўл қўймаслик учун, назария норасмийликнинг қайси турини тушунтиришга қаратилганлигини аниқлаб олиш муҳимдир.

Хусусан, бир томондан, норасмий иқтисодиётни ишсизлик ва қашшоқликдан қуту-

лишнинг охирги чораси сифатида кўриш мумкин. Ушбу турдаги норасмийлик билан боғлиқ адабиётлар уни норасмий иқтисодиёт эмас, балки норасмий сектор сифатида кўрсатади. У ушбу фаолият натижасида ҳосил бўлган қўшилган қиймат ўрнига (масалан, расмий ЯИМ улуши сифатида) ишлаб чиқариш бирликларига (масалан, жалб қилинган бирликларнинг фоизи сифатида) қаратилган. Ушбу норасмий ишлаб чиқариш бирликлари ташкилий ва капиталнинг паст даражасида ишлайди, улар географик жиҳатдан паст ва ўрта даромадли мамлакатларда тўпланган ва ташкилийликнинг паст даражаси туфайли норасмийликнинг бу тури норасмий бандлик билан кучли боғлиқдир. Ушбу нуқтаи назарга кўра, норасмийлик меҳнат ва ривожланиш иқтисодчилари учун асосий мавзу бўлиб, одамларга эътибор қаратган ҳолда, у маргинализация ва норасмийлик ўртасидаги муносабатни тушунишга қизиққан антропологлар ва социологларни ҳам жалб қилади [9].

Хулоса қилиб айтганда, чиқарилган хулосалар норасмий иқтисодиётни аниқлаш ва тушуниш билан боғлиқ муаммолар, тафовутлар ва контекстга боғлиқликларни таъкидлаб, ушбу мураккаб ҳодисани ҳал қилишда аниқлик, ўзига хослик ва фанлараро ҳамкорликнинг муҳимлигини таъкидлайди.

Тадқиқот методологияси. Тадқиқот саволига жавоб излаш ҳар томонлама ва тизимли ёндашувни талаб қилади. Маълумотлар адабиётларни ўрганиш, амалий тадқиқотлар, солиқ маъмурлари билан суҳбатлар ва тегишли статистик маълумотларни таҳлил қилиш орқали тўпланади. Аралаш усулларни қўллаш орқали ушбу тадқиқот солиқ маъмурияти ва норасмий иқтисодиёт ўртасидаги мураккаб муносабатларнинг нозик тушунчасини таъминлашга қаратилган.

Таҳлил ва натижалар муҳокамаси. Солиқ маъмуриятчилиги мамлакат бюджет даромадларини шакллантиришнинг асоси бўлиб хизмат қилади. У солиқ сиёсатини шакллантириш, солиқ тўловчини рўйхатга олиш, солиқни ҳисоблаш, ундириш ва ижросини таъминлаш каби бир қатор тадбирларни ўз ичига олади. Солиқ маъмуриятчилигининг нозик томонларини тушуниш унинг норасмий иқтисодиёт келтириб чиқарадиган муаммоларни юмшатишдаги потенциал ролини баҳолаш учун жуда муҳимдир.

Ўзбекистон солиқ маъмуриятчилиги мамлакат иқтисодиётини бошқаришнинг муҳим таркибий қисми бўлиб, даромадларни йиғиш, сиёсатни амалга ошириш ва солиқ қо-

нунчилигига риоя этилишини таъминлаш учун масъулдир. Ўзбекистонда солиқ маъмурияти солиққа оид масалаларни самарали бошқариш учун ташкил этилган.

Асосий солиқ органи сифатида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маъкамаси ҳузуридаги Солиқ қўмитаси солиққа оид фаолиятни назорат қилади ва мувофиқлаштиради. У солиқ сиёсатини шакллантиради, мувофиқликни таъминлайди ва солиқ йиғиш жараёнларини бошқаради. Қўмита Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маъкамасига бўйсунди.

Солиқ хизматининг ҳудудий органлари маҳаллий даражада солиқ сиёсатини амалга ошириш учун жавобгардир. Ушбу идоралар солиқ тўловчиларни рўйхатга олиш, қонун ҳужжатларига риоя этилишини назорат қилиш ва даромадларни йиғишда ҳал қилувчи роль ўйнайди. Солиқ хизмати органлари ўз фаолиятини қонун ҳужжатларига мувофиқ, давлат бошқаруви органлари, маҳаллий давлат ҳокимияти органларидан мустақил равишда амалга оширадilar.

Сўнгги йилларда Ўзбекистонда солиқ маъмуриятчилигини яхшилаш ва иқтисодий соҳадаги муаммоларни ҳал қилиш учун турли ислохотлар амалга оширилди. Энг муҳимлари қаторига куйидагилар киради:

- ✓ солиққа тортишнинг соддалаштирилган режимларини жорий этиш орқали кичик бизнесда солиқ юкини камайтиришга, расмийлаштиришни янада қулайроқ қилишга қаратилган;

- ✓ солиқ маъмурияти жараёнларни соддалаштириш, шаффоликни яхшилаш ва солиқ декларациясини электрон шаклда топширишни осонлаштириш учун рақамли ечимларни қўллади;

- ✓ солиқ тўловчиларни ўзларининг мажбуриятлари ва расмий иқтисодий иштирок этишнинг афзалликлари ҳақида жамоатчиликни хабардор қилиш кампаниялари ва таълим дастурлари орқали ўқитишга қаратилган саъй-ҳаракатлар амалга оширилди.

Ўзбекистон солиқ маъмуриятчилигининг ҳозирги ҳолатини тушуниш унинг норасмий иқтисодиётни юмшатишдаги потенциал родини баҳолаш учун асос бўлиб хизмат қилади.

Шунингдек, Ўзбекистоннинг солиқ сиёсати иқтисодий муҳитни шакллантиришда ва норасмий иқтисодий фаолиятнинг кенг тарқалишига таъсир қилишда ҳал қилувчи роль ўйнайди. Самарали солиқ сиёсати норасмий иқтисодий фаолиятни чеклашда ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Солиқ маъмуриятчилигининг

асосий вазифаларидан бири солиқ қонунчилигига риоя этилишини таъминлашдир. Бу нафақат аниқ ва адолатли қоидаларни ўрнатиш, балки ижро этишнинг мустақкам механизларини ишлаб чиқишни ҳам ўз ичига олади.

Солиқ маъмуриятчилигини технология орқали модернизация қилиш унинг норасмий иқтисодиётни қисқартириш самарадорлигини инқилоб қилиши мумкин. Солиқ маъмуриятчилигининг кўпинча эътибордан четда қоладиган жиҳати солиқ органларининг салоҳияти ва қобилятидир. Норасмий иқтисодиётга барҳам беришга қаратилган ислохотларни амалга ошириш ва давом эттириш учун малакали ва билимли кадрларни шакллантириш муҳим аҳамиятга эга.

Норасмий иқтисодиёт кўпинча миллий чегараларни кесиб ўтади ва бу халқаро ҳамкорликни ҳал қилувчи аҳамиятга эга қилади. Ахборот алмашинуви, солиқ сиёсатини уйғунлаштириш ва трансчегаравий норасмий иқтисодий фаолиятдан келиб чиқадиган муаммоларни биргаликда ҳал қилишда мамлакатлар ўртасидаги ҳамкорликнинг родини кўриб чиқиш лозимки, бу ҳам норасмий иқтисодиётни бартараф этишда муҳим аҳамият касб этади.

Бугунги кунда расмий иқтисодиётнинг афзалликлари ва норасмий секторда иштирок этиш оқибатлари ҳақида жамоатчилик хабардорлигини ошириш жуда муҳим. Агар норасмий иқтисодий фаолиятга нисбатан жамиятда қарашлар ва муносабатларни ўзгартириш, расмиятчиликка ўтишни рағбатлантиришда муваффақиятга эришилса, яна бир муҳим қадам ташланган бўлар эди.

Солиқ маъмуриятчилигини кучайтириш орқали норасмий иқтисодиётни бартараф этиш истиқболлари учун зарур шартларни бирма-бир кўриб чиқиб, уларнинг моҳиятини очишга ҳаракат қиламиз.

1. Узлуксиз макроиқтисодий таҳлил – норасмий иқтисодиётни, жумладан, пул оқими, энергия истеъмоли ва меҳнат ресурсларини мунтазам таҳлил қилиш оқилона ёндашув ҳисобланади. Узлуксиз макроиқтисодий таҳлилнинг кучи бир нечта кўрсаткичларни бирлаштиришдадир. Нақд пул оқими, энергия истеъмоли ва меҳнат ресурслари таҳлилларини бирлаштириб, норасмий иқтисодиётни янада яхлитроқ тушуниш мумкин. Бундай комплекс ёндашув норасмий иқтисодий фаолиятни ва уларнинг умумий иқтисодиётга таъсирини аниқроқ аниқлаш имконини беради. Иқтисодиёт ва тегишли соҳалардаги фанлараро тадқиқотлар норасмий иқтисодий ту-

зилмаларнинг мураккаблигини аниқлаш учун комплекс таҳлилларни қўллаб-қувватлайди. Турли иқтисодий кўрсаткичларни бирлаштириш таҳлиллар ва сиёсат тавсияларининг мустақамлигини оширади.

Норасмий иқтисодиёт ҳолатида пул оқимларини тушуниш қонунбузарликлар ёки ҳисобга олинмаган молиявий операцияларни аниқлаши мумкин. Бу норасмий иқтисодий фаолият кенг тарқалган ҳудудларни аниқлаш учун жуда муҳимдир.

Энергия истеъмоли кўпинча иқтисодий фаолият билан боғлиқ. Норасмий иқтисодиётда энергиядан фойдаланиш тартиби расмий сектордагидан фарқ қилиши мумкин. Энергия истеъмолини ўрганиш рўйхатдан ўтмаган ишлаб чиқариш каби норасмий иқтисодий фаолиятнинг қўлами ва табиати ҳақида тушунча бериши мумкин. Тадқиқотлар шуни кўрсатдики, энергия истеъмоли шаклларидаги ўзгаришлар иқтисодий фаолият учун ишончли восита сифатида ишлатилиши ва расмий ҳужжатларда қайд этилмаган норасмий иқтисодий фаолият мавжудлигини кўрсатиши мумкин.

Меҳнат иқтисодий ишлаб чиқаришнинг асосий омилидир. Меҳнат ресурсларини таҳлил қилиш бандлик шароитини, жумладан, ишчи кучи ҳажми, бандлик турлари ва норасмий меҳнат муносабатларини тушунишни ўз ичига олади. Ушбу таҳлил норасмий меҳнатнинг кенг тарқалган тармоқларини аниқлашга ёрдам беради, масалан, кам ҳисобот берилган бандлик ёки китобдан ташқари ишлар. Норасмий сектор, кўпинча, мослашувчан ва рўйхатдан ўтмаган бандликка таянади, бу эса меҳнат ресурслари таҳлилин кенг қамровли сиёсат ишлаб чиқиш учун зарур қилади.

2. Норасмий иқтисодиётга қарши қурашда давлат хизматларини жалб қилиш ва улар ўртасидаги ҳамкорлик илмий тамойиллар ва далиллар билан тасдиқланиши мумкин. Бошқарув бир нечта агентлик ва хизматларни ўз ичига олган мураккаб тизимдир. Бошқарувга оид илмий адабиётларда яхлит ёндашув муҳимлиги таъкидланади. Норасмий иқтисодиёт шароитида давлат хизматлари ўртасидаги ҳамкорлик муаммолар ва имкониятларни янада тўлиқроқ тушуниш имконини беради. Бошқарув тузилмалари бўйича тадқиқотлар норасмий иқтисодиёт каби кўп қиррали муаммоларни ҳал қилиш турли давлат хизматлари ўртасида мувофиқлаштирилган ҳаракатларни талаб қилишини таъкидлайди. Идоралараро ҳамкорлик сиёсатни

самарали амалга ошириш ва амалга ошириш учун муҳим деб ҳисобланади.

Ахборот сиёсатни ишлаб чиқишда муҳим бойлиқдир. Ахборот алмашиш ва таҳлил қилиш бўйича олиб борилган илмий тадқиқотлар шуни кўрсатадики, давлат хизматлари ўртасидаги ҳамкорлик ресурслар ва маълумотларни бирлаштириш имконини беради. Норасмий иқтисодиёт шароитида шубҳали ҳаракатлар, транзакциялар ва жисмоний шахслар тўғрисидаги маълумотларни алмашиш мажбурлаш чораларининг умумий самарадорлигини ошириши мумкин. Ҳамкорлик кенгроқ маълумотлардан фойдаланиш имконини беради, бу эса норасмий иқтисодий фаолият ва иштирокчиларни аниқроқ аниқлаш имконини беради.

Хатарларни баҳолаш сиёсатни ишлаб чиқиш ва амалга оширишнинг асосий жиҳати ҳисобланади. Норасмий иқтисодга қарши қурашда турли давлат хизматлари норасмий фаолият билан боғлиқ хатарларни янада чуқурроқ тушуниш имконини берувчи турли истиқболларни ўз ичига олади. Хатарларни бошқариш ва сиёсат таҳлили соҳасидаги тадқиқотлар “турли манфаатдор томонларнинг маълумотларини ўз ичига олган кенг қамровли хавфларни баҳолаш янада самарали хавфларни камайтириш стратегияларига олиб келади” деган фикрни қўллаб-қувватлайди. Бу, айниқса, норасмий иқтисод ҳолатида долзарб бўлиб, бу ерда хавфлар кўп қиррали бўлиши мумкин.

3. Норасмий иқтисодиёт шароитида тармоқ рискларини таҳлил қилиш концепциясини иқтисодий фаолиятнинг ўзаро боғлиқлигини ҳисобга олган ҳолда илмий тушунтириш мумкин. Тармоқ назарияси турли илмий фанларда, жумладан, иқтисодда яхши ўрнатилган соҳадир. Бу назария субъектлар ўртасидаги муносабатлар ва алоқаларни ўрганади. Иқтисодиётда бу субъектлар корхоналар, жисмоний шахслар ёки молиявий операциялар бўлиши мумкин. Норасмий иқтисодиёт, кўпинча, муносабатларнинг мураккаб тармоқлари орқали ишлайди. Тармоқ таҳлили усулларида фойдаланган ҳолда иқтисодий тадқиқотлар норасмий сектордаги иқтисодий субъектлар, кўпинча, мураккаб тармоқлар орқали боғланганлигини кўрсатди. Ушбу тармоқларни таҳлил қилиш норасмий иқтисодиётнинг тузилиши ҳақида тушунча берадиган ҳамкорлик, ресурсларни тақсимлаш ва молиявий оқимларни очиб бериши мумкин.

Тармоқ назариясида асосий тугунлар (объектлар) ва марказларни (марказий нуқта-

лар) аниқлаш тармоқнинг умумий тузилиши ва чидамлилигини тушуниш учун жуда муҳимдир. Норасмий иқтисодиётда маълум шахслар, корхоналар ёки жойлар турли норасмий операцияларни амалга оширишга ёрдам берадиган марказлар сифатида ҳаракат қилиши мумкин.

Тармоқ таҳлили тадқиқотчиларга хавф ва таъсирларнинг тизим орқали тарқалишини ўрганиш имконини беради. Норасмий иқтисодиёт шароитида ноқонуний молиявий оқимлар, солиқ тўлашдан бўйин товлаш ва ноқонуний савдо каби хавфлар ўзаро боғланган тармоқлар орқали тарқалиши мумкин. Мураккаб тизимлар ва тармоқ динамикасидаги тадқиқотлар “хавф ва хатти-ҳаракатлар ўзаро боғланган тармоқлар орқали тарқалиши мумкин” деган фикрни қўллаб-қувватлайди. Ушбу динамикани тушуниш норасмий иқтисодий фаолиятнинг тарқалишини башорат қилиш ва самарали қарши чораларни кўриш учун жуда муҳимдир.

Тармоқ таҳлили сиёсатга бевосита таъсир кўрсатадиган тушунчаларни беради. Сиёсатни лойиҳалаш бўйича илмий тадқиқотлар самарали ва мақсадли аралашувларни шакллантириш учун тармоқларнинг тузилиши ва динамикасини тушуниш муҳимлигини тан олади.

Умуман, норасмий иқтисодиётга қарши курашда тармоқ рисклари таҳлилини тарғиб қилишнинг илмий асоси турли илмий фанларда кенг қўлланилган тармоқ назариясининг ўрнатилган тамойилларида ётади. Тармоқ объективи орқали иқтисодий фаолиятнинг ўзаро боғлиқлигини таҳлил қилиш норасмий иқтисодий тармоқларни тушуниш, башорат қилиш ва бузиш учун қимматли тушунчаларни беради.

4. Маълумотларга асосланган қарорлар қабул қилиш турли илмий фанлар, жумладан, иқтисод ва бизнесда асосий тушунчадир. Яхши тузилган маълумотлар базаси миқдорий таҳлил қилиш, қонуниятларни аниқлаш ва далилларга асосланган қарорлар қабул қилиш имконини беради, норасмий иқтисодий фаолиятни чеклашга қаратилган сиёсат самарадорлигини оширади.

Технологиядаги ютуқлар, шу жумладан, масофавий хизматлар маълумотлар йиғиш манзарасини ўзгартирди. Ахборот технологиялари ва маълумотлар фанига оид илмий адабиётлар замонавий технологиялар кенг қўламли молиявий операциялар маълумотларини самарали ва аниқ тўплашни осонлаштириши мумкинлиги ҳақидаги ғояни қўллаб-

қувватлайди. Маълумотларни йиғиш методологияси бўйича тадқиқотлар реал вақт режимида ва масофавий маълумотларни йиғиш учун технологиядан фойдаланишнинг афзалликларини таъкидлайди. Бу, айниқса, норасмий иқтисодиётда молиявий операцияларни мониторинг қилишда долзарбдир, бу ерда маълумотларни йиғишнинг анъанавий усуллари унчалик самарали эмас.

Башоратли моделлаштириш келажакдаги тенденцияларни башорат қилиш учун объектга тегишли олдинги маълумотлардан фойдаланишни ўз ичига олади. Норасмий иқтисодий фаолиятида яхши сақланган маълумотлар базаси эрта огоҳлантириш тизимлари сифатида хизмат қилиши мумкин бўлган башоратли моделларни ишлаб чиқиш имконини беради. Масофавий хизматлар орқали молиявий операцияларнинг кенг қамровли маълумотлар базасини яратишни тарғиб қилишнинг илмий асоси маълумотларга асосланган қарорлар қабул қилиш, технологик ютуқларни аниқлаш, башоратли моделлаштириш ва маълумотларни текширишнинг белгиланган тамойилларида ётади. Маълумотларни масофадан йиғиш учун замонавий технологиялардан фойдаланиш норасмий иқтисодий фаолиятни тизимли равишда кузатиш имкониятларини оширади.

5. Электрон воситалар ва ахборот тизимлари томонидан осонлаштирилган автоматлаштириш самарадорликни ошириш учун тан олинган стратегиядир. Инсон хатоси қўлда ишлов беришда ажралмас хавф ҳисобланади. Электрон воситалар ва ахборот тизимлари маълумотларнинг яхлитлигини таъминлаш, ҳисоб-китобларни тўғри бажариш ва муҳим қарор нуқталарини таклиф қилиш учун мўлжалланган бўлиши мумкин ва шу билан инсон хатолари эҳтимолини минималлаштиради.

Электрон бошқарув ва ахборот тизимлари бўйича олиб борилган тадқиқотлар шаффофликни таъминлашда уларнинг ролини таъкидлайди. Электрон воситалар реал вақт режимида мониторинг ва ҳисобот бериш имконини беради, жараёнларни кузатиш ва шахсларни жавобгарликка тортишни осонлаштиради ва шу билан коррупция имкониятларини камайтиради.

Электрон тизимлар томонидан яратилган рақамли аудит йўллари жараён доирасида амалга оширилган ҳаракатларнинг шаффоф қайдани таъминлайди. Электрон тизимлар коррупцияни аниқлаш ва тергов қилишда ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлиши мумкин бўлган суд-тиббий далилларни тақдим этадиган

транзакциялар, фойдаланувчи фаолияти ва тизим ўзгаришларининг батафсил журналларини яратиши мумкин.

Коррупция учун имкониятлар, кўпинча, ихтиёрий қарорлар қабул қилишда пайдо бўлади. Электрон тизимлар жараёнларни автоматлаштириш орқали коррупцион амалиётлар учун ишлатилиши мумкин бўлган ихтиёрий қарор қабул қилиш имкониятларини камайтириш мумкин. Электрон воситалар олдиндан белгиланган қоидалар ва иш жараёнларини амалга ошириш учун ишлаб чиқилиши мумкин, бу эса коррупцион даромадлар учун манипуляция қилиниши мумкин бўлган субъектив мулоҳазалар учун камроқ жой қолдиради.

6. Норасмий иқтисодийнинг асосий сабабларини бартараф этиш учун стратегик ҳаракат сифатида яширин операцияларни қисқартириш бўйича таркибий ўзгаришларни амалга ошириш лозим. Норасмий иқтисодий кўпинча тизимли чекловларга жавоб сифатида қаралади, жумладан, тартибга солиш юқлари ва расмий имкониятлардан фойдаланиш чекланган ҳолатларда шахслар мавжуд тузилмавий чекловларга жавобан норасмий иқтисодий фаолият билан шуғулланиди. Асосий таркибий чекловларни бартараф этиш орқали расмий иқтисодий иштирок янада ҳаётий ва жозибатор бўладиган муҳитни яратиш мумкин.

Шунингдек, таркибий ўзгаришларни амалга ошириш норасмий иқтисодий фаолиятдан расмий иқтисодий фаолиятга ўтишни осонлаштириши мумкин. Расмийлаштириш учун қулай муҳитни яратиш орқали иқтисодлар юқори маҳсулдорлик ва барқарор ривожланишга олиб келадиган ижобий таркибий ўзгаришларни бошдан кечириши мумкин. Тартибга солишни соддалаштириш, бюрократик тўсиқларни камайтириш ва ҳуқуқий равшанликни ошириш орқали тузилмавий ўзгаришлар расмий иқтисодий иштирокни рағбатлантирадиган муҳитни яратиши мумкин.

7. Нақд пулсиз ҳисоб-китобларни рағбатлантириш ва банк хизматларини рағбатлантириш иқтисодий операцияларни расмийлаштиришга ёрдам беради. Нақд пулсиз ҳисоб-китоблар транзакция харажатларини камайтириш, транзакция тезлигини ошириш ва жисмоний валюта билан боғлиқ рискларни минималлаштириш орқали иқтисодий самардорликка ҳисса қўшади. Шунинг учун солиқ органлари нақд-пулсиз ҳисоб-китобларни амалга оширишда рағбатлантирувчи восита-

ларни қўллаши ҳам баъзан ижобий таъсирга эгадир.

8. Норасмий иқтисодийнинг ташқи савдодаги ролини минималлаштириш учун самарали тизимни ишлаб чиқиш шаффоф ва ҳисобдор глобал иқтисодий тизимни сақлаш учун муҳим аҳамиятга эга. Савдо назарияси ва бозор бузилишлари бўйича тадқиқотлар шунинг кўрсатадики, норасмий иқтисодий ўзининг шаффофлиги ва расмий қоидаларга риоя қилмаслиги билан маълум субъектлар учун адолатсиз афзалликлар яратиши мумкин. Норасмий иқтисодийнинг ролини минималлаштириш халқаро савдо механизмларининг яхлитлигини сақлаш учун жуда муҳим.

Шаффоф ва ҳисобдор таъминот занжирлари глобал иқтисодий бошқарувнинг ажралмас қисмидир. Глобал бошқарув ва таъминот занжири шаффофлиги бўйича тадқиқотлар норасмий иқтисодий фаолият ноаниқ таъминот занжирларига ҳисса қўшиши мумкинлигини таъкидлайди. Норасмий иқтисодийнинг ролини камайтиришнинг самарали тизimini ишлаб чиқиш трансчегаравий савдо-ни кузатиш ва тартибга солиш бўйича глобал бошқарув саъй-ҳаракатларига ёрдам бериб, шаффофликни таъминлайди.

Солиқ тўлашдан бўйин товлаш ва норасмий иқтисодий бўйича тадқиқотлар шунинг кўрсатадики, норасмий иқтисодийнинг ташқи савдодаги ролини минималлаштириш солиқ тушумларини сақлаб қолиш учун ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Норасмий иқтисодийнинг ташқи савдога таъсирини камайтиришнинг самарали тизimini ишлаб чиқиш ҳалол рақобатни ривожлантириш ва бозор самардорлигини таъминлашда муҳим аҳамиятга эга.

Хулоса ва таклифлар. Хулоса қилиб айтганда, Ўзбекистонда солиқ маъмуриятчилигини кучайтириш норасмий иқтисодийни қисқартиришда салмоқли истиқболларга эга бўлса-да, муаммоларни эътироф этиш ва ижтимоий-иқтисодий омиллар, маданий меъёрлар ва ислохотларнинг самарали амалга оширилишини таъминлайдиган кўп қиррали жараённи ўз ичига олиши мумкин. Муваффақият нафақат солиқ маъмуриятчилигини, балки кенгроқ иқтисодий ва ижтимоий сиёсатни ҳам ўз ичига олган мувофиқлаштирилган саъй-ҳаракатларга боғлиқ бўлиши мумкин.

Шу туфайли Ўзбекистонда норасмий иқтисодийни ҳал қилиш ҳар томонлама ва ҳамкорликда ҳаракат қилишни талаб қилади. Тавсия этилган чора-тадбирларни амалга

ошириш, барча манфаатдор томонларни жалб қилиш ва солиқ маъмуриятчилигининг имкониятларидан фойдаланиш орқали Ўзбекистон янада барқарор иқтисодий келажак сари бо-

риши мумкин. Норасмий иқтисодиётни йўқ қилиш йўли динамик жараён бўлиб, барқарор муваффақият учун доимий мослашиш ва баҳолаш муҳим бўлади.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Lautier, B. (1990). *La girafe et la licorne: du secteur informel au système d'emploi en Amérique latine [Rapport de recherche].* Ministère de l'Education Nationale, Informalité, formation et emploi: une comparaison entre la Colombie et le Nordeste Brésilien, rapport collectif GREITD/MEN.
2. Charmes, J. (2016). *The informal economy: What is it? Where does it come from? How big is it? Why is it growing? How to tackle it? Research, network and support facility, volume 2 –definition of the informal economy.* ARS Progetti.
3. ILO (2018). *Women and men in the informal economy: A statistical picture (3rd ed.).* International Labour Office.
4. Schneider, F. (2005). *Shadow economies around the world: What do we really know?* *European Journal of Political Economy*, 21, 598-642.
5. Dell'Anno, R. (2007). *The shadow economy in Portugal: An analysis with the MIMIC approach.* *Journal of Applied Economics*, 10(2), 253-277.
6. Chen M. & Carré F. (Eds.). (2020). *the informal economy revisited.* Routledge.
7. Harriss-White, B. (2020). *India's informal economy. Past, present and future.* In M. Chen & F. Carré (Eds.), *The informal economy revisited* (pp. 38-44). Routledge.
8. Goel, R.K., & Nelson, M.A. (2016). *Shining a light on the shadows: Identifying robust determinants of the shadow economy.* *Economic Modelling*, 58(C), 351-364.
9. Wilson, T.D. (2010). *An introduction to the study of informal economies.* *Urban Anthropology and Studies of Cultural Systems and World Economic Development*, 39(4), 341-357.

**ЭКСПОРТ ОПЕРАЦИЯЛАРИНИ МОЛИЯЛАШТИРИШДА МУҚОБИЛ
МАНБАЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ ЙЎЛЛАРИ**

Ахмаджанов Азимжон Хасанбой ўғли
Тошкент давлат иқтисодиёт университети
Жаҳон иқтисодиёти кафедраси
катта ўқитувчиси

https://doi.org/10.55439/ECED/vol24_iss6/a25

Аннотация. Мақолада экспорт операцияларини молиялаштириш тизимидаги энг долзарб муаммолардан бири бўлган молиялаштириш манбаларини диверсификация қилиш, хусусан, ички манбалар маблағлари ўрнига халқаро молия ташкилотларининг савдони молиялаштириш дастурлари имкониятларидан фойдаланишнинг зарурати кўрсатиб берилган.

Калит сўзлар: экспорт операциялари, молиялаштириш манбалари, халқаро молия ташкилотлари.

**ПУТИ ПРИМЕНЕНИЯ АЛЬТЕРНАТИВНЫХ ИСТОЧНИКОВ ПРИ
ФИНАНСИРОВАНИИ ЭКСПОРТНЫХ ОПЕРАЦИЙ**

Ахмаджанов Азимжон Хасанбой ўғли
Старший преподаватель кафедры
“Мировая экономика” Ташкентского
государственного экономического университета

Аннотация. В данной статье указана необходимость решения одной из наиболее актуальных проблем в финансировании экспортных операций – диверсификация источников финансирования, в частности, использования возможности программ торгового финансирования международных финансовых институтов вместо внутренних источников.

Ключевые слова: экспортные операции, источники финансирования, международные финансовые институты.